

Κορνήλιος Καστοριάδης, μια πνευματική βιογραφία  
4/1/1998, Αυγή

Ο Κ. Καστοριάδης μιλά για την πολιτική του στράτευση, αναλύει τη σκέψη του, μιλά για την Ελλάδα, το '68, το μαρξισμό. Επίσης μιλούν: Ζακ Λακαριέρ, Ντανιέλ Κον Μπεντίτ.

Το έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη, η πνευματική του διαδρομή είναι σε όλους λίγο-πολύ γνωστή. Από το μαρξισμό ως την άρνησή του, περνώντας μέσα από τη φιλοσοφία, την ψυχανάλυση, την οικονομία, ακόμη και από μια ορισμένη πολιτική επιστήμη, για να μην αναφερθούμε στην ενασχόλησή του με τις θετικές επιστήμες. Αποκλήθηκε πνεύμα ανατρεπτικό, "τιτάνας του πνεύματος" κατά τον Εντγκάρ Μορέν, επιχείρησε να επεξεργαστεί νέες έννοιες για την κοινωνική και ατομική απελευθέρωση, παίρνοντας πάντα τις προφυλάξεις του από κάθε είδους "ουτοπικά προτάγματα"... Δημιουργία, αυτονομία, κοινωνική αυτοθέσμιση, ριζικό φαντασιακό, είναι τόσο θεωρητικές έννοιες όσο και γενικές πολιτικές αρχές κοινωνικής αναδιοργάνωσης.

Η συνέντευξη που ακολουθεί παραχωρήθηκε πριν από δύο περίπου χρόνια στο γαλλικό ραδιόφωνο, στο πλαίσιο ειδικού αφιερώματος στον μεγάλο στοχαστή. Παραθέτουμε μεγάλο μέρος της, ιδιαίτερα εκείνα τα σημεία που περιγράφουν τη διανοητική πορεία του Κ. Καστοριάδη, τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Γαλλία.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

- Ποια είναι η πνευματική σας διαδρομή;

Κορνήλιος Καστοριάδης: Ω... κάθε φορά που μου ζητούν συνέντευξη, με ερωτούν τα ίδια πράγματα... (γέλια)... Έχω την εντύπωση ότι επαναλαμβάνομαι...

- Θα ήθελα να σας ρωτήσω τι ήταν για σας η Ελλάδα όταν ήσασταν νέος. Γεννηθήκατε στην Κωνσταντινούπολη, θα μπορούσατε να μιλήσετε για την παιδική σας ηλικία, αργότερα, για την αγωνιστική σας στράτευση;

Κ.Κ.: Γεννήθηκα στην Κωνσταντινούπολη και πήγαμε στην Αθήνα όταν ήμουν τριών μηνών, πρακτικά, όλα αυτά τα χρόνια τα πέρασα στην Αθήνα. Οι γονείς μου έχουν πεθάνει εδώ και πολύ καιρό, τους σκέφτομαι πάντα με αγάπη. Συνεισέφεραν τα μέγιστα για να με κάνουν αυτό που είμαι. Ο πατέρας μου, με το σεβασμό που πάντα είχε για τα πνευματικά πράγματα, θα ήθελε να είχε συνεχίσει τις σπουδές του, υποχρεώθηκε όμως να εργαστεί και έτσι τελείωσε

μόνο το Λύκειο. Θαύμαζε τη Γαλλία, το δημοκρατικό καθεστώς, τη γαλλική ευγένεια, είχε μια βολταιρική πλευρά, ήταν άθεος, αντιμοναρχικός, δημοκρατικός.

- Σας άφησε δηλαδή παρακαταθήκες, που τις φέρατε σε πέρας...

Κ.Κ.: Βέβαια. Και ελπίζω ότι τις πήγα και πιο πέρα... Θυμάμαι κάποιες στιγμές με ιδιαίτερη συγκίνηση, όπως για παράδειγμα το 1928, όταν ήμουν έξι χρονών, το κέντρο της Αθήνας συγκλονιζόταν από διαδηλώσεις, γιατί είχε εκδηλωθεί απόπειρα πραξικοπήματος. Με θυμάμαι στην πόρτα του σπιτιού, με τη μητέρα μου και ένα φίλο του πατέρα μου να έρχεται να τον πάρει για να πάνε στη διαδήλωση. Ο πατέρας μου του λέει, περίμενε λίγο, μπαίνει στο σπίτι για να πάρει το περίστροφό του και να πάει στη διαδήλωση. Η μητέρα μου πέφτει πάνω του, Καίσαρα άσ' το, του λέει...

- Καίσαρα;

Κ.Κ.: Ναι, ο πατέρας μου λεγόταν Καίσαρας, η μητέρα μου Σοφία, υπήρχαν βλέπετε κληρονομίες..., την απώθησε ευγενικά και έφυγε... Για μένα αυτή παραμένει μια εικόνα πολιτικής στράτευσης, όπου κάποιος είναι έτοιμος να πληρώσει με το αίμα του. Η μητέρα μου ήταν ευγενέστατη, πολύ όμορφη, έπαιζε πιάνο, αγαπούσε τη μουσική, περνούσα ώρες ολόκληρες καθισμένος πλάι της παίζοντάς μου στο πιάνο Μπετόβεν, Σοπέν... Στα δεκαπέντε μου, ήθελα να γίνω συνθέτης. Σπούδασα τέσσερα πέντε χρόνια αρμονία και αντίστιξη και, έπειτα, όταν άκουσα τη σύγχρονη μουσική (εκείνης της εποχής), στην καλύτερη περίπτωση ήταν Ραβέλ, Μπάρτοκ, Σκριαμπίν (γέλια), που δεν γνώριζα, γιατί τότε δεν υπήρχαν δίσκοι... Και, τότε, είπα στον εαυτό μου, όπως έλεγε ο Καντ, η τέχνη είναι δουλειά της μεγαλοφυΐας, αν δεν την έχεις, δεν αξίζει τον κόπο..., και περιορίσθηκα σε αυτοσχεδιασμούς. Εδώ και μια δεκαετία δεν μπορώ να αυτοσχεδιάσω στο πιάνο, έχω να το αγγίξω πάνω από πέντε χρόνια. Πάντα, όμως, νιώθω δεμένος με αυτό... Έπειτα, είχα και άλλες ευκαιρίες στη ζωή μου. Υπήρχε μια Γαλλίδα γκουβερνάντα που ο πατέρας μου είχε φέρει από τη Λιόν, πολύ περίεργο πρόσωπο, λεγόταν Μαξιμίν, πήρε την ελληνική υπηκοότητα, ντυνόταν αρχαιοελληνικά, ήταν φιλόσοφος, με διατριβή στη φιλοσοφία των μαθηματικών. Στην αρχή ήμουν μικρός, δεν μπορούσα να επωφεληθώ τίποτε από αυτή, όταν όμως έγινα δεκατριών - δεκατεσσάρων ετών διαβάζαμε Τολστόι, Ρ. Ρολάν, μου μιλούσε για τη φιλοσοφία κ.λπ. Ήμουν τυχερός και στη φοίτησή μου στο Λύκειο, γιατί σε κάθε τάξη βρισκόταν ένας καθηγητής, μια ξεχωριστή

φυσιогγνωμία, που έστρεφε ακόμη περισσότερο το ενδιαφέρον μου σε πνευματικά ζητήματα.

- Αυτό που με εντυπωσιάζει στις βιογραφίες των προσωπικοτήτων είναι ότι διατείνονται πως από τα τρία τους μόλις χρόνια έχουν στο πετσί τους τον Σαίξπηρ, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη... Ποτέ δεν πίστεψα σε τέτοια παραμύθια. Εσείς λέτε ότι αρχίσατε να διαβάζετε στα δεκατρία σας, είναι κάτι το φυσιολογικό...

Κ.Κ.: Και λίγο νωρίτερα. Όταν ήμουν επτά χρόνων, διάβαζα πολύ, διάβαζα την ελληνική έκδοση της Ρωμαϊκής Ιστορίας του Μόμσεν, του Ντιρί, Πλάτωνα από ελληνική εγκυκλοπαίδεια. Δεκατριών - δεκατεσσάρων χρόνων, συνάντησα το μαρξισμό και τη φιλοσοφία. Δεκατριών, όχι τριών... (γέλια).

- Νομίζω ότι κάποια στιγμή βρεθήκατε κοντά με ανθρώπους της Miteleurora. Στην Ελλάδα υπήρχαν πολλοί τέτοιοι, γερμανόφωνοι διανοούμενοι...

Κ.Κ.: Ναι. Η Ελλάδα ήταν και παραμένει ακόμη σε κάποιο βαθμό, παρά τις επίμονες προσπάθειες της γαλλικής κυβέρνησης να καταστρέψει αυτή την κληρονομιά, χώρα διαποτισμένη από τη γαλλική κουλτούρα. Από μια στιγμή και μετά, αρχίζει να υπάρχει μια αγγλική επιρροή, η γερμανική, περιέργως, αναπτύχθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο, υπάρχει και μια άλλη πλευρά. Η Ελλάδα ήταν και είναι μικρή χώρα με περιορισμένη εθνική παραγωγή, έστω και αν υπάρχουν ποιητές και λογοτέχνες. Εξαιτίας αυτού, οι μεταφράσεις διαδέχονταν η μία την άλλη, περισσότερο από ό,τι στη Γαλλία. Έτσι, αυτό έδινε ένα χαρακτήρα Miteleurora, ανθρώπους, δηλαδή, διαποτισμένους από μία μόνο κουλτούρα... Βέβαια, μετά το 1933, με το χιτλερικό καθεστώς στη Γερμανία, η επιρροή αυτή εντάθηκε. Πέρα όμως από αυτό, εγώ, στο Πανεπιστήμιο, είχα τρεις σχετικά νέους καθηγητές που είχαν σπουδάσει στη Γερμανία (κάτι μεταξύ νεοκαντιανισμού και υπαρξισμού στυλ Γιάσπερς). Όπως και στη λογοτεχνία, άλλωστε. Προσωπικά, ανακάλυψα πολύ νωρίς Ρίλκε και Χέλντερλιν. Όλα αυτά πρόσθεσαν κάποιες κοσμοπολίτικες προκαταλήψεις.

- Έχω πάει δύο φορές στην Ελλάδα. Πριν πάω, είχα μια ειδυλλιακή εικόνα για τη χώρα. Όταν επισκέφθηκα όμως για πρώτη φορά την Αθήνα, συνάντησα μια άλλη, άσχημη εικόνα. Το πλήθος πιο ανατολικό παρά δυτικό, οι άνθρωποι, συγχωρήστε με, μάλλον άσχημοι. Πώς περάσαμε από αυτή την ειδυλλιακή Ελλάδα στη σύγχρονη Αθήνα, όπου και εσείς έχετε αυτές τις αρνητικές όψεις;

Κ.Κ.: Η ερώτησή σας είναι πράγματι πολύ δύσκολη. Αφήνω την απάντηση στον Ζακ Λακαριέρ και ίσως, στο τέλος, προσθέσω κάτι...

Ζακ Λακαριέρ: Υπάρχει κάτι που οι περισσότεροι δυτικοί δεν το καταλαβαίνουν, γιατί δεν το έχουν αισθανθεί. Είτε είμαστε Γάλλοι, Γερμανοί ή Ιταλοί, έχουμε μια δύσκολη και διαιρεμένη ιστορία, αλλά είναι η ίδια. Με τα απρόοπτά της, τους πολέμους της, είναι όμως η ιστορία μας. Οι Έλληνες δεν είχαν ιστορία. Τους ξέφυγε εντελώς, ήδη από το 1453...

Κ.Κ.: Και πιο πριν...

Ζ.Λ.: Τέσσερις αιώνες Οθωμανικής κατοχής παρήγαγαν διάφορα πράγματα, την Αθήνα για την οποία μιλήσατε, το πλήθος, την άναρχη δόμηση, αυτή την παραφροσύνη... Το 1831, μετά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας, όταν έπρεπε να επιλεγεί πρωτεύουσα, ο Βαυαρός πρίγκιπας είπε: Μα, προφανώς, η Αθήνα... Η Αθήνα, τότε, είχε τέσσερις χιλιάδες κατοίκους, εκ των οποίων οι τριακόσιοι ήταν βοσκοί. Κάπως έτσι η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα, ήταν μια πόλη που ξεκίνησε από το μηδέν. Στην Ελλάδα, λοιπόν, έχουμε δύο ιστορίες: μια Ελλάδα τρισχιλιετή και μια Ελλάδα εκατόν πενήντα ετών. Και όταν πηγαίνετε εκεί, προφανώς, βλέπετε τη δεύτερη... Με όλα αυτά, άλλοι λαοί ξέχασαν την κουλτούρα τους, όχι όμως οι Έλληνες, που κράτησαν τη γλώσσα τους...

Κ.Κ.: Υπάρχει η παράδοση των Ελλήνων ως λαός, όχι μόνο τυπικά η Ανεξαρτησία, αλλά η αυτονομία στη διαχείριση των υποθέσεών τους, που διακόπτεται με τη ρωμαϊκή κατάκτηση και ξαναρχίζει μετά την Ανεξαρτησία. Αρχικά, για πέντε αιώνες, έχουμε τους Ρωμαίους, μετά την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, αλλά αυτή η αυτοκρατορία είναι ρωμαϊκή, δηλαδή είναι απόλυτη μοναρχία, όπου η θεοποίηση των Ρωμαίων αυτοκρατόρων στη Ρώμη μετά το θάνατό τους αντικαταστάθηκε από τη θεοκρατική-χριστιανική πλευρά, άρα υπάρχει για δέκα αιώνες μια όλο και περισσότερο ελληνική ζωή στην υπόστασή της, το κρατικό όμως καπάκι ήταν ανατολικο-δεσποτικό, όπως πάνω κάτω ήταν η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία μετά τον Αύγουστο. Αυτή η πλευρά φαίνεται στις λέξεις που παρέμειναν στα νέα ελληνικά, προσδιορίζοντας τους Έλληνες αυτής της εποχής...

Ζ.Λ.: Ρωμιοσύνη...

Κ.Κ.: Ρωμιός... γραικός (στα λατινικά)..., ενώ για τη Δύση οι τελευταίοι δέκα αιώνες ήταν αιώνες δημοκρατίας -που αρχίζει με τις κομμούνες του Μεσαίωνα- δεν υπήρξαν στην Ελλάδα...

Ζ.Λ.: Η Ελλάδα, όπως ξέρετε, γνώρισε πολλούς δεσποτισμούς (βαυαρικό κ.λπ.) και, κατά μία έννοια, το 1981 γίνεται δημοκρατία με

την εκλογή του ΠΑΣΟΚ. Πρακτικά, η ελεύθερη έκφραση και η ελεύθερη ενασχόληση με τα κοινά αρχίζουν μετά τους συνταγματάρχες...

- Νομίζω ότι η Δ. Ευρώπη πάντα ζούσε με ένα μύθο της Αρχαίας Ελλάδας. Πώς όμως έγινε και οι Γερμανοί, για παράδειγμα, οι ρομαντικοί, στα τέλη του 18ου και στον 19ο αιώνα, ρίχτηκαν στην Ελλάδα σαν σε θήραμα; Τι υπήρχε σε αυτό το φαντασιακό, που κόλλησε τόσο καλά με τη Γερμανία, για να πάει ως τον Χάιντεγγερ, που έλεγε ότι υπάρχουν γλώσσες που επιτρέπουν τη φιλοσοφία, δηλαδή τα ελληνικά και τα γερμανικά;

Κ.Κ.: Ως προς το πρώτο σκέλος της ερώτησής σας, υπάρχουν πολλά πράγματα που μπορούν να ειπωθούν. Αν είχα χρόνο, θα έγραφα μια ιστορία του ευρωπαϊκού φαντασιακού σε σχέση με την Ελλάδα. Κάθε αιώνας -και κάθε χώρα- οικοδόμησαν μια Ελλάδα ανάλογα με τις επιθυμίες τους και τις φαντασιακές τους σημασιοδοτήσεις. Είναι πολύ καθαρή η Ελλάδα του 17ου αιώνα στη Γαλλία, η Ελλάδα του 17ου ως τον 19ο αιώνα και τώρα η Ελλάδα που παραλίγο να ερμηνευθεί στρουκτουραλιστικά τα τελευταία τριάντα χρόνια. Το ίδιο ισχύει και για την Αγγλία και τη Γερμανία. Στην Αγγλία, όπως και στη Γαλλία, υπήρχε η ιδέα ότι η αρχαιοελληνική δημοκρατία ήταν όχι η "εξουσία των μαζών" αλλά η "εξουσία των καθαρμάτων", ότι ο κόσμος έκανε το οτιδήποτε κ.λπ. Αυτή η αντίληψη δέσποσε για μεγάλο διάστημα, μέχρι την εμφάνιση ενός μεγάλου ιστορικού, του Τζορτζ Μπροντ, γύρω στα 1860-1870, που αποσαφήνισε τα πράγματα. Από εκείνη ακριβώς την περίοδο ξεκινά ο μύθος, η εξιδανίκευση. Το ίδιο περίπου συνέβη και στη Γερμανία, υπάρχει με τον Βιλαμόβιτς μια φαντασιακή εξιδανίκευση, ωστόσο ο γερμανικός ρομαντισμός είναι εντελώς διαφορετικό πράγμα, κολυμπάει στο πάθος. Καταρχήν, εκδηλώνεται η ανάγκη των Γερμανών ποιητών και στοχαστών γι' αυτή την εποχή. Όλοι αυτοί ζητούν την ανανέωση της Γερμανίας και το κάνουν στρεφόμενοι στην Ελλάδα ως μοντέλο, ως πολικό αστέρα. Και αυτό, σε ορισμένους, είναι ορατό, όχι τόσο στο πολιτικό επίπεδο όσο ως "ολική θέαση" της ζωής: ομορφιά, αρμονία, απλότητα, πρόκειται για μια φωτεινή εστία στην ύπαρξη της ανθρωπότητας, που μαγνητίζει όλα τα βλέμματα. Ο Χάιντεγγερ είναι μια άλλη ιστορία, κάτι το πολύ μπερδεμένο. Φυσικά και υπάρχει επιστροφή στο πνεύμα της ελληνικής φιλοσοφίας, που προέρχεται από τον Νίτσε, ο θαυμασμός των προσωκρατικών στον Νίτσε, η τραγική φιλοσοφία κ.λπ. Νομίζω όμως ότι, από την άλλη πλευρά, στον Χάιντεγγερ δεν υπάρχει ούτε λέξη για την πολιτική

κληρονομιά, για τη σεξουαλικότητα ή τον έρωτα. Και δεν είναι τυχαίο. Πιστεύω ότι έχουμε να κάνουμε με την αλύτωση ενστίκτων στο στοχασμό του Χάιντεγγερ που οδηγούν στο ναζισμό, σε κάθε περίπτωση, στον γερμανικό εθνικισμό.

- Στη συζήτησή μας με τον Ζ. Λακαριέρ μιλήσαμε για την ομορφιά της μητρικής σας γλώσσας. Διαβάζοντάς σας όμως, ήδη από τη δεκαετία του '50, βλέπουμε ότι γρήγορα υιοθετείτε την πανεπιστημιακή, την κοινωνιολογική γλώσσα. Γιατί; Πρόκειται για κάποια ασυνείδητη εκ μέρους σας παραχώρηση, που έγινε το "επαγγελματικό σας σπίτι"; Η μήπως μόνο έτσι μπορούσε να γίνει, δηλαδή μόνο έτσι μπορούσατε να γράφετε;

Κ.Κ.: Επιχειρώ να γράφω ως κάποιος που θέλει να γίνεται κατανοητός από όλους. Κάποιος μου έλεγε τις προάλλες ότι γράφω ως Αγγλοσάξωνας, εντελώς πρακτικά...

- Είναι αλήθεια...

Κ.Κ.: Το μοντέλο της γραφής μου είναι ο Αριστοτέλης...

- Το παράδοξο σε σας είναι ίσως η ελευθερία του χρόνου στα φιλοσοφικά ή κοινωνιολογικά σας κείμενα, από την άλλη πλευρά, υπάρχει μια σταθερή επιστροφή σε λέξεις-έννοιες, σε μια δομή που βαραίνει τη γλώσσα...

Κ.Κ.: Ίσως υπάρχει μια επίδραση της γερμανικής θεωρητικής γλώσσας, γιατί υπάρχουν φιλόσοφοι τους οποίους διάβασα πολύ, Καντ, Χέγκελ, τον Μαξ Βέμπερ που με επηρέασε πάρα πολύ, ως προς την αυστηρότητα των εννοιών, την εννοιοδότηση. Στα κείμενά μου υπάρχουν, σταθερά, έννοιες, ορισμοί, είναι κάτι το πολύ "γερμανικό", αρχαίο, μεσαιωνικό γερμανικό.

- Όταν ασκείτε κοινωνική κριτική, γράφετε ελεύθερα, όταν όμως επιχειρείτε να εγκαθιδρύσετε μια θετικότητα, μια θεωρία, παγιδεύεστε στη γλώσσα...

Κ.Κ.: Δεν νομίζω. Έγραψα προγραμματικά κείμενα, όπως ένα κείμενο του 1957, για το περιεχόμενο του σοσιαλισμού, που είναι, όπως θα λέγαμε σήμερα (όρο που βέβαια απορρίπτω) ένα "ουτοπικό πρόταγμα", η περιγραφή μιας μελλοντικής κοινωνίας. Ένα μεγάλο κείμενο, που περιβάλλεται από σειρά ρητορικών προφυλάξεων. Την άσκηση αυτή δεν την επανέλαβα, περιοριζόμουν, κάθε φορά, στις αρχές που θα πρέπει να διέπουν μια ελεύθερη και αυτόνομη κοινωνία. Γιατί; Διότι μια από τις κεντρικές μου ιδέες είναι ότι μόνο μέσα από το κίνημα των ανθρώπινων συλλογικοτήτων μπορούν να αναδυθούν οι νέες πραγματικές απαντήσεις στα πολιτικά προβλήματα του καιρού μας. Αν υποθέσουμε ότι θα υπάρξει μια

λαϊκή συνέλευση, εγώ θα ανέλθω στο βήμα, θα εκθέσω την άποψή μου, "αυτά πρέπει να κάνουμε, αυτό το Σύνταγμα πρέπει να ψηφίσουμε", θα είναι όμως η άποψή μου ως απλού πολίτη και μόνο. Δεν θεωρώ τον εαυτό μου "προφήτη", ούτε ως κάποιον που δίνει την οριστική πολιτική αλήθεια, εκτός και αν μιλάμε για τις μεγάλες κατευθύνσεις, σε επίπεδο αρχών, δηλαδή της ενσάρκωσης της κοινωνικής και πολιτικής αυτονομίας, που θα πρέπει να οριστούν από τους ίδιους τους άντρες και τις ίδιες τις γυναίκες και από κανέναν άλλο. Δεν δίνω το δικαίωμα στον εαυτό μου να περιγράψει τι ακριβώς μπορεί να είναι μια μελλοντική κοινωνία. Αντίθετα, επιχειρώ να δείξω γιατί η σημερινή τάξη είναι ανυπόφορη (...)

- Απ' ό,τι μου λέγατε, έχετε χρόνια να συναντήσετε τον Ντανιέλ Κον Μπεντίτ. Σήμερα, είναι εδώ παρών, σε μια συνάντηση δύο επαναστατικών γενεών...

Ντανιέλ Κον Μπεντίτ: Ο Κορνήλιος είναι πάντα επαναστάτης, εγώ όχι... (γέλια). Τον γνώρισα μέσα από την επιθεώρηση "Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα", που διάβαζε ο αδελφός μου, αποφεύγοντας, έτσι, τα λάθη που έκαναν αυτοί...

- Κάτι που σημαίνει ότι υπάρχει μια σχέση διανοητικής πατρότητας;

Ντ.Κ.Μπ.: Είναι προφανές. Πολλά οφείλω σήμερα στις διανοητικές διαμάχες που αυτοί ξεκίνησαν.

- "Αυτοί", δηλαδή ποιοι, η γενιά του Κορνήλιου;

Ντ.Κ.Μπ.: Η γενιά του αδελφού μου, που είναι μεν μεγαλύτερος από μένα, κάλλιστα όμως θα μπορούσε να είναι πνευματικό του παιδί...

Κ.Κ.: Ο Μάης του '68 ήταν κάτι το καταπληκτικό... Η ομάδα (σημ.: του "Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα") δεν λειτουργούσε τότε, ανασυστάθηκε με αφορμή τα γεγονότα, βγήκε μια μικρή μπροσούρα, που ένα μέρος της περιλήφθηκε στο συλλογικό βιβλιαράκι "Το Ρήγμα" ("La Breche", με κείμενα των Κλ. Λεφόρ, Εντ. Μορέν, Κ. Καστοριάδη). Κάναμε μερικές συνεδριάσεις, αλλά δεν συμμετείχα άμεσα...

Ντ.Κ.Μπ.: Οι απόψεις και των τριών θεωρώ ότι ερμηνεύουν και σήμερα, κατά τον καλύτερο τρόπο, τα γεγονότα...

Κ.Κ.: Μετά τα γεγονότα, μου διηγήθηκαν μια κωμική ιστορία. Ο Ντάνι ήταν στο Πανεπιστήμιο της Ναντέρ φοιτητής κοινωνιολογίας και ο Τουρέν ήταν τότε κοινωνιολόγος. Μου έλεγαν, λοιπόν, ότι, ενώ ο Τουρέν μιλούσε για τη σύγχρονη κοινωνία, ο Ντάνι σηκωνόταν

συνέχεια και του έλεγε, τι είναι αυτά που λέτε, όλα αυτά έχουν αναιρεθεί από το "Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα"...

Ντ.Κ.Μπ.: Δεν ήταν ακριβώς έτσι... Καταρχήν, στη Ναντέρ ήταν ο Τουρέν, ο Λεφέβρ, ο Μποντριγιάρ ήταν βοηθός, μια αρκετά όμορφη σκηνή. Ο Τουρέν, πριν από τα γεγονότα, μιλούσε για την ανάπτυξη της γαλλικής κοινωνίας, λέγοντας ότι το κλασικό προλεταριάτο, όπως είχε περιγραφεί από τον Μαρξ, δεν υπήρχε πλέον και εκεί του είπα ότι πρέπει να διαβάσει το "Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα", για να δει ότι πράγματι το προλεταριάτο υπάρχει. Ότι δεν ήταν μόνο διανοητική φαντασίωση θεωρητικών μαρξιστών... Βέβαια, δεν μπορούμε να πούμε ότι οι Τουρέν, Λεφέβρ, Μποντριγιάρ "δεν καταλάβαιναν". Το πρόβλημα με τον Τουρέν ήταν ότι ήταν καθηγητής, ενώ δεν ήταν ο Καστοριάδης. Οι φοιτητές, όμως, όταν αναμετρώντο με τον Τουρέν, όπως, άλλωστε, και με τον κάθε καθηγητή, δανείζονταν επιχειρήματα από αλλού... Ο Μποντριγιάρ μόλις άρχιζε τις αναλύσεις του και, έτσι, βρισκόμαστε στο σταυροδρόμι πολλών σχολών σκέψης, κάτι που ήταν γοητευτικό. Το ενδιαφέρον για μένα -ως προς το "Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα"- ήταν ότι συμμετείχα σε μια μικρή ελευθεριακή ομάδα, η πλειοψηφούσα τάση της οποίας ήταν αναρχίζουσα, ενώ εμείς ήμασταν στη μειοψηφία και θέλαμε να ανταμώσουμε έναν ανοιχτό μαρξισμό με τις ελευθεριακές ενορμήσεις. Ο ελευθεριακός μαρξισμός ήταν κάτι ανάμεσα στον Ντανιέλ Ντιράν, το "Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα" και, έπειτα, τα "Επιχειρήματα" (Εντ. Μορέν). Αρδεύαμε από ό,τι υπήρχε στη Γαλλία, από τις μεγάλες σχολές σκέψης.

Κ.Κ.: Το πιο σημαντικό από όλα ήταν η αυθόρμητη "εκκόλαψη" του "Κινήματος της 22 Μάρτη" (σημ.: πρόκειται για την ομάδα στην οποία συμμετείχε ο Κον Μπεντίτ) και τα γεγονότα που έγιναν στη Ναντέρ. Ήμασταν η μόνη επιθεώρηση στην Ευρώπη, ίσως σε όλο τον κόσμο, εκτός των ΗΠΑ, που αναλύσαμε τα γεγονότα του Μπέρκλεϊ. Εκεί είδαμε την εξέγερση της νεολαίας κατά της κατεστημένης τάξης.

Ντ.Κ.Μπ.: Το γοητευτικό στο "Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα" - πέρα από τη σπανιότητα τέτοιων επιθεωρήσεων της εποχής: έκανε ακόμη και κριτική κινηματογράφου- ήταν μια αντίληψη για το πολιτικό, που προέβλεπε προδρομικά αυτό που αργότερα θα αναδυθεί ως "πολιτισμικές επαναστάσεις". Προσέδιδε, δηλαδή, στην πολιτική όλες τις διαστάσεις της καθημερινής πραγματικότητας. Κι όλα αυτά, όντας, από τη μια πλευρά, "παραδοσιακή" επιθεώρηση -ταξική πάλη, προλεταριάτο- ενώ, από την άλλη πλευρά, υπερέβαινε αυτή την "παραδοσιακότητα", γιατί έδινε θέση σε νεολαιίστικα κινήματα, όπως



του Μπέρκλεϊ ή του Βιετνάμ, δεν επιχειρούσε να τα επανενσωματώσει στα παραδοσιακά σχήματα, αλλά έλεγε: ιδού τα νέα κινήματα, που ενδεχομένως δεν υπερβαίνουν τις κοινωνικές τάξεις, αλλά και που δεν εξηγούνται από μια παραδοσιακή ανάλυση της πάλης των τάξεων... Δυστυχώς, χάσαμε, από το κίνημα του '68 αναδύθηκαν οι πιο "παραδοσιακοί", που μετά έγιναν γνωστοί. Οι τροτσκιστές και οι μαοϊκοί ήταν οι τάσεις που πριν και κατά τη διάρκεια του '68 αντιπαλεύαμε...

Κ.Κ.: Και αυτό ήταν το δράμα του "μετά-'68". Γιατί οι άνθρωποι που έδρασαν στα γεγονότα πήγαν στο σπίτι τους και όσοι συνέχισαν να κάνουν κάτι δεν βρήκαν τίποτε άλλο από το να ξαναπέσουν σε μικρο-γραφειοκρατικές ομάδες, τροτσκιστές-μαοϊκοί, αν και για τους μαοϊκούς πρέπει να βάλουμε μια υποσημείωση. Αυτοί οι τελευταίοι έτρεφαν ψευδαισθήσεις για την αυτοαποκαλούμενη "Κινεζική Πολιτισμική Επανάσταση", πίστευαν ότι η Κίνα ήταν μια μικρή ευκαιρία...

Ντ.Κ.Μπ.: Και μια απάντηση στο σταλινισμό... Ήταν μια φαντασμαγορική ψευδαίσθηση, που, όμως, από μια στιγμή και μετά λειτούργησε... Χάσαμε λοιπόν, γιατί, επιπλέον, αυτή η "σχολή σκέψης" δεν αναγνωρίστηκε στη Γαλλία. Υπήρχε κόσμος που επικαλείτο τον Αλτουσέρ και άλλους, αυτοί ήταν το "πρωτοσέλιδο" της πνευματικής κίνησης, ενώ οι Καστοριάδης, Λεφόρ, Μορέν, είχαν για καιρό απορριφθεί από τη "δημοκρατία των διανοουμένων" (...)

- Είστε πολιτικά στρατευμένος από πολύ μικρός, όπως είπατε, συνεχίσατε μετά το 1945 στη Γαλλία. Έχουμε, μεταξύ άλλων, έναν Καστοριάδη που ασχολείται με την ψυχανάλυση και από εκεί ίσως προέρχεται και η έννοια "φαντασιακό" που χρησιμοποιείτε, μια λέξη-κλειδί στο έργο σας.

Κ.Κ.: Δεν σχετίζεται τόσο με την πολιτική όσο με την απόρριψη του μαρξισμού. Όταν έπαψα να είμαι μαρξιστής -διαδικασία που ξεκίνησε το 1953 και διήρκεσε ως το 1960- το πρώτο πράγμα προς απόρριψη ήταν η αντίληψη για την ιστορία, που ομογενοποιούσε όλη την ιστορία της ανθρωπότητας, τη συρρίκνωνε στις "παραγωγικές δυνάμεις". Ήταν η εποχή που διάβαζα πολύ μυθολογία και έκανα πολλά ταξίδια στην Άπω Ανατολή, για επαγγελματικούς λόγους. Θυμάμαι, όταν πήγα στο Μπανγκόκ, που δεν έχει καμιά σχέση με το σημερινό, και επισκέφθηκα τις παγόδες, οικοδομημένες με απίθανους τρόπους, με τα πιο βίαια και κιτς χρώματα, αναρωτήθηκα τι σημαίνει "οι παραγωγικές δυνάμεις της Καμπότζης... σχετίζονται με αυτό..." (γέλια)..., ήταν μια αυθαίρετη κατασκευή των ανθρώπων που το

έφτιαξαν. Το αυθαίρετο- δημιουργία, το μη εξηγήσιμο-δημιουργία, είναι πάντα μετά τη φαντασία. Προφανώς, εδώ δεν υπάρχει μόνο η φαντασία των ατόμων αλλά και η φαντασία ενός λαού, που αποκαλώ φαντασιακό, ριζικό φαντασιακό, που θεσμίζει μια κοινωνία. Αυτή ήταν η αφετηρία, έπειτα μπολιάσθηκε με μια επιστροφή- επανερμηνεία του Φρόιντ, όσον αφορά τη διάσταση της φαντασίας στην ψυχή του ενός και μοναδικού προσώπου. Όπως και σε ένα άλλο πεδίο, στο κατεξοχήν πεδίο, αυτό της λογοτεχνίας, της τέχνης, ακόμη και η τεχνική είναι φαντασιακή οικοδόμηση.